

Péter László

A sport mint az oktatás egyik rejtett terepe. Néhány elméleti szempont a foci kialakulása és ritualisztikus szerepe mentén

Jelen elméleti jellegű írás a sport és a szocializáció, illetve oktatás közötti kapcsolatra, valamint a társadalmi értékrendre mutat rá a labdarúgás példáján keresztül. A szerző a mai sport szocializációs hatásának pozitív és negatív társadalmi funkcióját egyaránt tárgyalja. A sport általános nevelő-oktatói szerepének és kritikájának vázolata után a focimeccs ritusának jelentése alapján amellettt is érvel, hogy a mai labdarúgás – átütő hatásának köszönhetően – jól megjeleníti és közvetíti a domináns kulturális modell lényegi összetevőit: az alapvető normákat, végső soron a nyugati társadalmakra jellemző éthoszt; amely nevel is egyben.

BEVEZETŐ

Az egyénfejlődés és a kulturális minta elsajátításának folyamatában a formális oktatási intézmények (iskola, egyetem) mellett a kortárs csoportban, felnőttek felügyeletében végzett szervezett szabadidős tevékenységeknek is fontos szerep jut. A sport e tekintetben kiemelt jelentőségű (lehet), hiszen működésének, gyakorlatának logikája megfelel a társadalom általános elveivel, mert ugyanazokra az értékekre és normákra épül (Lewis, 2009). A sport visszatükrözi, de ugyanakkor meg is erősíti a domináns kultúrát (Ferris – Stein, 2008). Tehát, ha a szocializációra úgy tekintünk, mint az egyén társadalmiasodásának külső ágensek által vezérelt folyamatára, aminek következményeképpen az individuumok interorizálják a közösségben érvényes és elvart viselkedés mintát (Giddens, 1995), akkor a sportnak is (kiemelten a népszerű változatainak) jelentős szerep jut. A továbbiakban a sport szocializációs szerepének vázolata és kritikája után megkíséreljük a labdarúgás kialakulásában és intézményesülésében tetten érni az oktatási szerepét, majd makroszinten, a jelenlegi társadalmi rendszerre gyakorolt szocializációs hatásokat is megrajzolni a „tipikus focimeccs” rítusa mentén.

SPORT ÉS OKTATÁS

A sport mint szocializációs terep

Kétségtelen, hogy a gyermekek és fiatalok számára a sport – különösképpen a csapatjátékok, a cserkészmozgalommal hasonlatosan – jelentős szereppel bír személyiségük-egyéniességük fejlődése, valamint társadalmiasodásuk folyamatában (Macionis, 2004). A rendszeresen és másokkal, vagy mások társaságában végzett sporttevékenységek jó terepet biztosítanak néhány fontos érték, attitűd és magatartásforma elsajátítására, annál is inkább, mivel mindezeket közvetlenül, „élesben”, de mégis spontánul, magától értetődően, játszva asszimilálja a sportoló. A sportnak,

mint szocializációs eszköznek, a domináns kulturális normarendszer reprodukciója szempontjából is fontos szerepe van – tehát a kérdéskör vizsgálata nem kizárólag a szocializálódó egyén nevelésének szempontjából érdekes. A kortárs csoportban végzett sportolás – és kooperatíva játék – olyan értékek és normák közvetítésére alkalmas, mint a *kitartás, ösztökéltség, következettség, fegyelem, önkontroll* (lásd Brehm – Kassim, 1990). De egyben kiváló terepuma a nyereség és veszteség megtapasztalásának, a kötött szabályrendszerhez való konformista és elfogadó magatartás megtanulásának. Ugyanakkor a sport azonosulási pontokat kínál fel, *kollektív identitást ad* és erősít meg, „*mi-tudatot*” generál (Kew, 1999). A sport lényegében kooperációra épül – a csapattársakkal, a riválisokkal, a játékvezetővel folyamatosan együtt kell működniük a sportolók –, alkalmas tehát a munkamegosztás és a specializáció mögöttes logikájának elfogadtatására, fogékonnyá teszi a sportolót a szakosodás megértésére és későbbi alkalmazására – a sportpályán kívül is (Frey – Eitzen, 1991).

A sport tulajdonképpen az iskolánál könnyedebb terepét kínálja a *rejtett tanterv* alkalmazásának és elsajátításának (lásd Jackson, 1968). Azaz a sportoló fiatal megtanulja tisztelni nem csupán a játékot – valójában a szabályokat és áttételesen a társadalomban érvényes törvényeket, kötétségeket –, hanem a partnerjátékosokat is, a társadalom többi, tőle eltérő jellemvonású tagját. Ugyanakkor a sport hatására a szocializálódó egyén elfogadja az autoritást, azaz a hatalmat és az uralmat a mindennapokban, valamint a verseny etikáját, azaz a kapitalista piaci viszonyok protestáns eredetű szellemét. Továbbá, a sport alkalmas arra, hogy a weberi munkaéthost is korán megtanulják a fiatal sportolók: hogy a nyereségért, dicsőségért meg kell küzdeni, hogy a sikereket csak „*orcánk verítékével és Istennek tetsző módon*” lehet/szabad elérni – más szavakkal, a csalás büntetendő és erkölcstelen nemcsak a sportban, hanem a társadalom minden szegletében. Ez a fair play felhívás asszimilációja képezi a sport legfontosabb, mindhatni „igazi” társadalmi funkcióját (uo.).

A kritikai nézőpont

A sportszociológiai kutatások egy része a fenti eredményeket részben megcáfolta, részben pedig korrigálta (lásd például Dubois, 1986; Rees és Mtsai., 1999 in Frey – Eitzen, 1991: 506). Tény, hogy a szocializálódó népesség túlnyomó többsége nem sportol rendszeresen, tehát a sport közvetlenül esetükben nem képez(het) szocializációs ágenst sem. Kutatások rámutattak azonban (Whannel, 1995), hogy a sport nevelő hatása – immáron az össznépeiségre vonatkozóan – elsősorban a médián keresztül, a közvetített sportműsorok révén (*mediated sport*) mégis érvényesül. A kritikai nézőpont szerint a sport tévéműsorok sokszor a fentiekben felsorolt értékekkel ellentétes előjelű üzeneteket közvetítenek, hiszen a médiában kizárólag a nyertesek jelennek meg, a vesztes gyakorlatilag nem is létezik, kizárólag a nyereséget és az ide vezető, gyakran idealizált életutakat prezentálják (a sikerkultuszra vonatkozóan lásd Merton, 2002), ami inkább az egoizmusra és a legitim eszközökkel szemben az alternatív – értsd nem fair play, nem megengedett – boldogulási lehetőségek alkalmazására ösztökél. Tehát nem konformizmusra, kooperációra, hanem ellenkezőleg, nonkonformizmusra vagy éppen devianciára (az egyéni/személyes érdek és cél mindenáron való előtérbe helyezésére) ösztönzi a társadalom tagjait.¹

1 Merton (2002:213) központi kérdése a következő: „miként szorítják itt bizonyos társadalmi struktúrák a társadalomban élő egyes egyéneket arra, hogy nonkonformista, ne pedig konformista magatartást

A sport kedvező szocializációs hatásának kritikusai azt is megemlítik, hogy a média a sportolókat és a játék egyes elemeit reprezentáló látványos, tudatosan megkomponált, mesterségesen kreált képievel (a hiperreál sporttal) gyakorlatilag egy konzervatív, helyenként autoriter, hazafias, olykor pedig burkoltan nacionalista üzenetet közvetít, ami nem csupán ellentétes a fair play (tiszteled a vetélytársat) eredeti princípiumával, hanem a fennálló politikai rendet erősíti, reprodukálja (Frey – Eitzen, 1991:507). Ebben az esetben nagyon beszédesek a 9/11 után az Egyesült Államokban szervezett baseball mérkőzéseken elhangzó himnusz utáni tömeges bekiabálások, militarisztikus jellegű spontán megnyilvánulások. Ide sorolható a hazai Steaua foci-szurkolók magyarellenes megnyilvánulásai, ha a csapatuk a CFR 1907 csapatával vagy egy magyarországi csapattal játszik. Véleményünk szerint azonban a sport(közvetítések) nacionalista-autoriter jellegű hatását legjobban a HSC Csíkszereda és a Steaua Bukarest hokimeccseken „kötelezően” elhangzó „*Cigányok! Cigányok!*” versus „*Afară, afară cu ungerii din țară!*”² sovíniszta, intoleráns „csatakiáltások” gyakorlata illusztrálja. A sport és „fogyasztása” a globális média térnyerésével gyökeresen átalakult. Tehát jogos lehet a kérdés, hogy ez miként hatott oktatói-nevelői szerepre?

Sport és társadalmi változás. Működik még a rejtett tanterv?

Ez a kérdéskör az egyik nevralgikus pontját képezi a sportszociológiai elemzéseknek. Joggal, hiszen az elmúlt húsz-huszonöt évben radikális változás állt be a sportmező szerkezetében, működésében és társadalmi lefedettségének alakulásában (Lewis, 2009); a tematika lényegében az itt végbement szervezési és működési logikában bekövetkezett változásokra vonatkozik (Kew, 1999; Washington – Karen, 2001). Történetileg a változás jóval korábban elindult, amikor a múlt század közepén a sportágak (nyugaton) sorra professzionalizálódtak, művelőik már nem a maguk szórakoztatásáért sportoltak, hanem anyagi és szimbolikus jutalmakért. A szocialista Kelet-Európában korábban egy álcázott amatőrizmus működött (RFR, 2009; Wilson, 2006), de mégis létezett egy tömegsport. A rendszerváltás után a tömegsport lényegében megszűnt,

tanúisának.” Válasza egyszerű: azt állítja, hogy a *kulturálisan kidolgozott társadalmi célok* (siker) és az *intézményes normák (eszközök) között* szerkezeti feszültség van. Az előbbi arra vonatkozik, hogy a társadalomban milyen célok dominálnak, más szavakkal milyen célokat kell az egész társadalom minden egyes tagjának elérni, legalábbis törekedni az elérésükre. Ezekre a célokra két fő jellemvonás érvényes: átfogóak – minden egyes tag számára követendő –, valamint szocializáltak és erőteljesen „promóváltak” a társadalom intézményei által, a sportműsorokban is. Az utóbbi tényezőcsoport (intézményes eszközök) pedig arra vonatkozik, hogy milyen úton-módon kell a társadalom tagjainak követni, elérni ezeket a célokat. Vagyis milyen intézményes eszközöket tesz lehetővé, kínál fel a társadalom a tagok számára, annak érdekében, hogy a célok érvényesíthetőek lehessenek. Ezek az intézményes szabályozó normák vagy eszközök nem feltétlenül, vagy nem elsősorban technikai vagy hatékonyságuk révén szerveződnek (Merton, 2002:214). Felveti a kérdést, hogy a két tényezőcsoport között milyen a kapcsolat: melyiken van a hangsúly – a célokon vagy pedig az eszközökön? Rendszerint ha a kettő egyensúlyban van, akkor a társadalom működése optimális, ellenkező esetben diszfunkcionális folyamat veszi kezdetét. Éppen ez történik, a hangsúly a célokra tevődik át, ami elmosza a fair play lényegi üzenetét. Ha bármiféle hangsúlyeltolódás van a célok vagy pedig az eszközök felé, akkor anómia, devinacia jön létre.

- 2 A csíkszeredai születésű szerző saját megfigyelései alapján. Tükörfordításban: „*Ki, ki a magyarokkal az országból!*”

elsősorban azért, mert az oktatási intézmények ennek keretét nem voltak képesek önerőből finanszírozni. Az iskolai tornaórák kérdése is vitatottá vált, számukat csökkentették, a felmentések száma pedig folyamatosan növekedett.

Az intézményesített és formalizált keretek között, szervezeten végzett sporttevékenységek jellege, természete és társadalmi kontextusa is megváltozott – nem csupán Romániában, hanem világszerte. Ezt a változást a szerzők (például Kew, 1999; Coakley, 1992; Gavriluță–Gavriluță, 2010; Lewis, 2009) bár fogalmilag eltérően ragadták meg, két nagy trendről beszélnek: a sport *kommercializációja* és a *mediatizáltsága* (*globalizálódásának* során). A folyamat igazából ennél komplexebb utat járt be, hiszen a kommercializáció és mediatizáció előfeltételei olyan részfolyamatok voltak, mint a sport *szekularizációja* (a gyakorlat mint laikus, versengő és a megváltás ígéretétől mentes jellege), *racionalizációja* (mind gyakorlatában, mind szervezésében az alapot a hatékonyság és ésszerűség kellett képezze), *bürokratizációja* (a sportintézmények vezetését és működését a célracionális cselekvésekre és kiszámíthatóságra felépített igazgatási apparátusra, valamint formális alapokra kellett helyezni), illetve *kommodifikációja*. A sportot, mint tevékenységet, a teljesítményt és főleg az atlétákat eladható termékékké kellett konvertálni, standardizálni. Az eredmények kontabilizálása rendkívül fontos, ez jelenti a sport kvantifikációját – ami egyben azt is jelenti, hogy az eredmény a sport kizárólagos belső céljává lépett elő (Guttmann, 1978). Mindezen folyamatok következtében *a sport sokkal inkább munka illetve termék, tévéműsor, mintsem klasszikus értelemben játék.*

Mára a sport, mint bourdieui értelemben vett társadalmi gyakorlat sokkal inkább egy erősen központosított, magas fokon ellenőrzött, standardizált és piaci logikában felépített szimbolikus termék, mintsem szabályszerű versengés: a szponzorok bevonása és a nézőszám növelése sokkal fontosabb, mint maga a játék, hiszen a sportmező működésének legfontosabb hajtóereje a profitszerzés. Az üzleti, korporációs logika messze felülírja a sportnak, mint egyéni vagy kollektív játéknak az eredeti moralitását, nemes erkölcsi alapját, mert a piac racionalitása határozza meg működését (Kew, 1999). Logikusan következik, hogy létezik egy látványos törés a profi sport és a tömegek lehetőségei között: egyre inkább csak a kiváltságos kevesek engedhetik meg maguknak, és ami fontosabb, az iskolák is egyre kevésbé képesek működtetni a sportköröket.

Mindezek ellenére azonban úgy véljük, hogy a sport – hazai tájainkon pedig a „sportok királyaként” tisztelt labdarúgás oktató-nevelő hatása – legyen az pozitív vagy negatív – nem elhanyagolható. Tanulmányunk második részében a foci kialakulásának oktatói célját tárgyaljuk, majd a rítusszerűen működő mediált futballmeccs szocializáló hatásait prezentáljuk.

AZ OKTATÁSI CÉLOKRA ALKALMAZOTT LABDAJÁTÉK: A FOCI MINT NEVELŐI ESZKÖZ

A közhiedelemmel ellentétben, a foci kezdetben a felsőbb osztályok játéka volt. Ez azzal magyarázható, hogy a futballnak *intézményes eredete* van, más szavakkal adott formális fórumokhoz köthető kialakulásának helye, eredete és célja. Ezek az intézmények pedig iskolák voltak (pontosabban fiúiskolák és kollégiumok, egyetemek, eredeti megnevezésükön *public schools*) (Goldblatt, 2006; Radnedge, 2004). Ezek közül kiemelkedik két patinás oktatási intézmény: az Oxford és Cambridge egyetemek. Az angol oktatási rendszer hamar felismerte a testneveléssel

járó társadalmi hasznokat és előnyöket: a népesség általános egészségügyi állapotának javítása mellett a tornára és különféle labdajátékokra épülő testgyakorlás a társadalom működése szempontjából is hasznosnak bizonyult.

Azonban a különféle iskolák mind eltérő szabályok szerint (vagy inkább szabályok nélkül) játszották a maguk labdajátékát. Ennek érdekes következményei voltak. Egyfelől, a labdázás mindenik változata mindig számos sérültet produkált, ami oktatási intézményben lévén nemigen volt tolerálható. Másfelől, a kaotikus játék rendezetlensége miatt ellehetlenítette a fiúk tanári felügyeletét, ami megint nem vágott egybe az iskolákra jellemző kötelező fegyelmi és ellenőrző szerepével. Továbbá, a szemfülebb fiúk éppen a labdázás adta legitim lehetőségeket használták ki haragosuk fizikai megbüntetésére, amit egy-egy rúgás vagy ütés formájában „kézbesítettek”; a dicstelen tetteket utólag a játék „véletlen” részeként igazolták tanáraik és társaik előtt. A labdajáték tehát a büntetlen iskolai bosszú/agresszió terepe (is) volt. A „rendetlenség”, vagyis a „civilizálatlan” labdázás inkább a belső feszültségek levezetésére, és nem pedig azok kontrollálására tanított, inkább a „civilizálatlanság” megélésére, mintsem a „civilizáltság” gyakorlására szolgált. Végül, a sokféle és kaotikus szabályok szerint játszott labdajáték lehetetlenné tette, hogy a különféle iskolák, alakuló egyesületek egymással megmérkőzzenek, tehát a játék kilépjen az adott iskola-egyesület szűk keretei közül és társadalmilag intézményesülhessen.

Ezeknek a problémáknak a kezelésére első alkalommal 1848-ban a Cambridge Egyetemen fogalmaztak meg egy kvázi standardizált kódrendszert. Időközben több futballegyesület is létrejött, többek között a világelső Sheffield FC 1855-ben. 1863-ban pedig az angol labdarúgószövetség októberi megalakulásával, a tíz egyszerű és világos pontban kodifikált szabályrendszer lefektetésével formálisan is megszületett a modernitás meghatározó játéka, a futball (eredeti nevén az *association football*). Bár a szabályok elsősorban a labdajátékot tették kiszámíthatóvá, valójában a *játékosok kontrollálására* adtak legitim lehetőséget és alapot. Magyarán, a *szabályok betartása, egyben a társadalmi szabályok betartatására és számonkérésére, azonosulásra adtak lehetőséget*, ami napjainkban – a mediált foci világában – is érvényes, amikor a döntő többség „karosszék-atléta-ként” (Gioulianotti, 2004) nézi a labdarúgó-mérkőzéseket.

A FOCI MINT NEVELŐ-SZOCIALIZÁLÓ ÉS ÖSSZEKÖTŐ RÍTUS – A VILÁGNÉZET ÉS ÉTOSZ KÖZVETÍTŐJE

Ha elfogadjuk a sport, és ezen belül a labdarúgás identitás-kifejező és -megerősítő szerepét, valamint a standardizált, általa ismétlődő viselkedések ismétlődő jellegét, akkor állíthatjuk, hogy a futball eseménye egy komplex jelentésekkel felruházott szimbolikus ceremónia és intézmény (Giulianotti, 1999; Morris, 1981; Holt, 1989), vagyis a *futballmeccs rítusként működik* (lásd még Péter, 2010). A továbbiakban tehát amellet fogunk érvelni, hogy a futball a posztmodern társadalom egyik fontos rítusa, ami nem csupán vallásos jelleggel működik, hanem a domináns kulturális minta megerősítésére is szolgál. (Itt nem azt állítjuk, hogy a futball vallásos jelenség lenne, vagy éppenséggel átvette volna a vallás intézményének szerepét. Csupán úgy véljük, hogy mind lefolyásában, mind pedig funkciójában hasonlít a valláshoz: hiedelmek, in-

tenzív érzelmek, misztikus elvárások és remények, hangsúlyos szertartásos jelleg kapcsolódnak hozzá.³⁾

A posztmodern társadalomban többféle nagycsoport van, amelyeknek a tagjai egymástól több szempontból különböznek – jövedelem, vagyon, lakhely, foglalkozás, vallás, etnikai hovatartozás valamint kulturális minta, politikai érdeklődés és nem utolsósorban életmód-életstílus tekintetében (Ferris – Stein, 2008). Az eltérő csoportoknak rendszerint eltérő céljaik és érdekeik is vannak. Azok az érdekek, amelyek nem mondanak ellent az alapvető és közösen osztott érték és normarendszernek (a szabadság, tolerancia, a törvények tiszteletben tartása), azok mind legitimek (Péter, 2002). Azon túl, hogy az érdekérvényesítésnek megvannak az intézményes keretei és technikai-adminisztratív eszközei, a társadalom csoportjai szimbolikusan, áttételesen is „megküzdnek” egymással (Geertz, 2001). Ezek között szerepel kiemelt helyen a foci, mert a klubokat a társadalom eltérő csoportjai támogatják, és rajtuk keresztül (is) „vívják” társadalmi küzdelmeiket az anyagi erőforrásokért, a presztízsért, a befolyásért, ismertségért.⁴ A foci technikailag kiválóan alkalmas erre, hiszen nagyszámú szereplője van (klubok, média, szurkolók, szponzorok, a társadalom adott szegmensei illetve maguk a játékosok, akikkel a szurkolók azonosulnak), nagyon sok emberhez eljut (a tömegtájékoztatás révén), és a társadalomban nagy jelentőséget tulajdonítanak neki (figyelemmel követik, beszélnek és írnak róla, politikusok támogatják) – így lehet belőle végső soron oktató jellegű *posztmodern rítus*. A bajnokság kimenelete nem csupán, vagy talán azt is mondhatnánk, hogy elsősorban nem a csapatokat helyezi rangsorba, hanem végeredményben a társadalom azon csoportjait, akik valamilyen oknál fogva a különféle csapatokat támogatják.

A rítus kifejezés a kulturális antropológia fogalmi tárházának egyik kulcsfogalma. Valamilyen szertartásosan végzett, ismétlődő tevékenységre vonatkozik, amit valamilyen cél elérésére, rendszerint vallásos jelleggel végeznek az erre kompetens testületek tagjai (Hollós, 1992). A rítusok, a mítoszok és hiedelmek mellett a szigorúan előírt viselkedésformák mentén kapcsolatot teremtenek és hatást gyakorolni hivatottak a transzcendens „hatalmasokkal” a kijelölt helyeken és a megjelölt tárgyakkal, a cselekvések, felajánlások, imádságok és áldozatok révén (uo.). A rítusban megjelenített processzió célja lehet a részvevő szereplők identitásának a kinyilvánítása-megerősítése (például egy kollektív megemlékezés alkalmával), a hatalom elosztása (a maringkaikó esetében), a közösségi pozíció és törzsi allianszok kifejezése és megerősítése (a bali kakasviadal), adott társadalmi életkor elérése (a fiúk körülmetélése) vagy a társadalmi osztály- és csoportérdekek kifejezése (a majálisozások, a május elsejei felvonulások, operabálok, kiállítások), a hitek kinyilvánítása (vallási processziók, peleginációk, búcsújárások). A futball esetében pedig az identitások kinyilvánítása és szurkolói megélése mellett a feszültségek megjelenítés és szim-

3 Érdekes, hogy például a grönlandi Inuit benszülöttek hiedelme szerint, amikor a sarkvidéken megjelenik a sarki fény (aurora borealis), akkor a halottak koponyákkal vívnak egymással focimeccset (lásd Nuttal, 2008: 275–282).

4 Az is igaz, hogy foci – a szurkolás idejére – a szurkolók között el is mossa a társadalmi határokat, hiszen ugyanazon csapatot támogató sokaság tagjaként egy csoportban szerepelnek: a lelkesített csapattal való azonosulás elfeledteti, időszakosan felfüggeszti a belső – szurkolás szempontjából irrelevánsnak tartott – társadalmi különbségeket, de ezzel párhuzamosan a szurkolótáborok közötti kategoriális különbségek mégis felerősödnek (például román–magyar, régi–új, fővárosi–vidéki különbségek).

bolikus „kioldása” is a szerepei közé tartozik. A következőkben hadd érveljünk részletesebben is azon felvetésünk mellett, hogy a foci manapság rítusként is értelmezhető, ami megjeleníti a társadalom kultúráját – tehát szocializál. Mondanivalónkat főleg Bromberger (1995, 2012), Vidacs (2009), Holt (1989) és Morris (1981) elméleti és empirikus megállapításai alapján fejtsük ki.

Bromberger (2012) meglátása szerint a mai futball egyszerre szertartás és népszerű médiaesemény. A *big game* szerinte a szórakoztatás és fogyasztás funkciója mellett hangsúlyos ceremóniális és rítusszerű elemekkel bír, amiben a csapat iránti odaadás és kvázi-vallásos hit kiemelt szerepet játszik. A francia szerző tulajdonképpen amellett érvel, hogy a *rítusszerű futball egyszerre étosz és világnézet* (1995): „*meta-társadalmi komment*” és „*dramatikus filozófiai mese*” (294.). A stadion – véli francia szerzőnk – a társadalmi csoportok önkifejeződésének egyik stratégiai jeletőségű terepe lett, ahol előre elrendezett szigorú rendben a labdajáték mentén (mondhatni „ürügyn”) kifejezik és megerősítik a társadalom kardinális értékeit és alapbeállítódásait. Bromberger tulajdonképpen a Levi-Strauss-féle (2001) „*mély struktúrákra*” utal, mint érdem, teljesítmény, verseny, munkamegosztás, tehetség, mobilitás, szolidaritás, amit a demokrácia-versengés-változás tengely mentén tárgyal.

Kiindulópontja, hogy futball a posztmodern élet komplex és fölöttébb ellentmondásos képe (Bromberger, 1995: 296). A társadalomban (sem) a sikerhez vezető út nem egyéni, hanem kooperációt és tudást, találékonyságot feltételez, de a célok megvalósításához egy jó adag szerencse is szükséges.⁵ Az élet tele van bizonytalansággal, esetlegességgel, olyan tényezőkkel és hatásokkal, amik kívül esnek az emberek ellenőrzésén: *a szerencse és a szerencsétlenség drámái* köre széles, a kedvező és kedvezőtlen lehetőségek tág skálán mozognak (*variation of dramas*) (1995: 297). A stadion és a futball mindezt kiválóan fejezi ki: a mai világ képét testesíti meg, ami egyszerre konzisztens és tartalmas, valamint ellentmondásos és váratlan⁶ (Bromberger,

5 E tekintetben Bromberger felfogása R. K. Merton deviancia elméletében megfogalmazott „sikerdoktrínájához” is hasonlít (Merton, 2002). Merton szerint az egyéni sikerhez (pénz, gazdagság, közösségi megbecsülés, társadalmi elismerés) vezető úton nem elég csupán az intézményes és legitim eszközök elfogadása és használata (becsületes „istennek tetsző”, „orcánk veritékével kereső” munka, hanem a kirtartás és a csüggedésen való szükségszerű átlépés mellett a szerencsének is nagy jelentősége van abban, hogy az egyének megvalósítsák kulturálisan elvárt feladataikat (részletesebben lást Merton, 2002: 213–243 oldalakat).

6 A hazai labdarúgás történetében számos példát találhatnánk, de ezek közül kiemelkedik az 1994-es amerikai VB-n, a negyeddöntőben történt „események”: Románia–Svédország elleni meccsén (1994. 07. 10.) Románia kevéssel a hosszabbítás előtt még 2–1-es előnnyel vezetett, de a 117. percben Kenneth Anderson egyenlítő gólt lőtt, ami a hosszabítás után büntetőrúgásokhoz vezetett, amit a hazai csapat 4–5 arányban elveszített. A meccs alatti események kiválóan megjelenítették a való életben is „forgandó” szerencse-szerencsétlenség sodrását, dramatikus következményeit. Mondanunk sem kell, hogy mindez a román futball egyik legnagyobb drámája volt, amihez a társadalom többsége is hasonlóan viszonyult. Másik „nótórius” eset a „Middlesbrough-i Tragédia” néven elhíresült futballés általa társadalmi dráma. 2006-ban a bukaresti Steaua az akkori UEFA Kupában az angol Middlesbrough csapattal játszott. Bukarestben (2006. 04. 20) a hazaiak 1–0-ás győzelmet arattak. A visszavágón (2006. 04. 27.) a félidőben a Steaua 2–0-ra vezetett, tehát gyakorlatilag 45 percre állt a döntőtől, azonban a meccs hátralévő részében az angolok négy gólt rúgtak, és 3–4-es összesítéssel a Steaua kiesett.

1995: 297–299). A labdarúgás ennek a társadalmi konzisztenciának és ellentmondásnak az egysége, a boldogság és szomorúság színhelye (uo.), akárcsak a társadalom nagyban – másként, mint „*kicsiben, a világ*”. Magyarán, rítusszerűen jeleníti meg a mindennapi életben, a napi rutinban bekövetkező kis és nagy drámákat, szerencséseket és szerencsétlenségeket; tanítómeze, ami *világnézet és étosz is egyben*. Mik ezek?

A foci rítusában – mint korábbi elméleti felfezetésünkben már jeleztük – a *kollektív identitás* jelenik meg, *mobilizál*, a csapathimnuszok, a zászlók, sálak, mezek, énekek, feliratok, a koreográfiák és a szervezethez *csoporthoz tartozásukat és kollektív tudatot és memóriát/ emlékezést mutat fel és generál*, erős érzelmeket és szubjektív érzéseket vezet le a mi-ők distinkciók mentén (Bromberger, 1995). Más szavakkal, a kollektív imaginárius⁷ megjelenítésének és megélésének szervezett rítusa. A francia szerző felfogásában a játék (ami a pályán zajlik) az étellel azonos (ami a társadalomban megy végbe); az adott csapatok játéktípusa pedig az életmódot ábrázolja. A „mi játékunk” szemben az „ők játékával” a „mi életünket” jelenti szemben az „ők életével”, lényegében a „mi értékeinket” szemben az „ők értékeikkel” (uo.), a csoporton belüli hasonlóság és csoportközi különbség hangsúlyozásával.

Bromberger hét érvet sorakoztat fel amellet, hogy a futball egy társadalmi rítus lenne, ami *a szocializáció tárgyát képező kulturális minta kifejeződése – mondhatni szimbolikus tanítómeze*. Egyfelől, a futballmeccs eseménye megszakítja a társadalom mindennapi rutinját, tagolja a társadalmi időt a meccs előtti, alatti és utáni időszakaszokra. A meccs ideje egyféle „szent idő”, amikor felfüggesztődik a megszokott, normális társadalmi rend. Másfelől, a mérkőzéseknek nagyon sajátos térbeli és időbeni kerete és mintája van: előre kidolgozott és szigorúan követett „sajátos foci-kalendáriuma” van, amitől nem szabad eltérni, ha mégis, akkor szigorú és azonnali szankciókat fogyanatosítanak a szabálysértőkkel szemben. Továbbá, az eseménysor ciklikus, ceremóniális; minden szereplőnek pontosan kijelölt helye és szerepe van, ebből a pozícióból nem szabad kilépni. Formális testületek felügyelik a szerepjátszást, magas fokon szervezett és szabályzott a viselkedések köre, sorrendje, menete, amiben jelen van a transzcendens elem is: a váratlanság, az előre nem látott elem is (például a korábban stratégikusnak tekintett szerencse⁸, váratlan sérülés, csodaszerű felépülés, „lehetetlen gól”). A játéknak továbbá hangsúlyos szimbolikus konfigurációja van (csoportokat képvisel, érdekeket jelenít meg, hatalmi viszonyokat reprezentál), valamint egyfajta anti-struktúra is, hiszen ideje alatt mind a nézőket, mind pedig a játékosokat felszabadítja a mindennapi társadalmi rend hierarchiái és kötöttségei alól, őket a meccsen keresztül, a mérkőzés idejére érvényes új elrendezésbe helyezi (vagyis más társadalmi rendet alakít ki a meccs idejére, ahol a szereplők közötti viszonyok is másak a mindennapi viszonyokhoz képest. Például egy milliomos és egy koldus is ugyanarra az „oldalra kerülhet”, ha ugyanannak a csapatnak szurkolnak). Bromberger (1995) szerint a szurkoló számára morális

7 Lakóhely, város, osztály, régió, ország, nemzet, kontinens, történelmi hagyomány és értékrend, de akár sérelem vagy vágyak halmaza is lehet.

8 Amit legjobban a közhelynek számító, de annál gyakrabban emlegetett „*A labda kerek*” alapigazság fejti ki.

kötelezettség résztvenni benne, ami nem teszi lehetővé a választást⁹ (305–309). Végül, a meccs egy *tudatközösséget* hoz létre (*community of mind*), ami a turneri *communitas* érzését kelti (308) a „fejek összefonódása” következtében létrejövő egyesült szellem nyomán. Az eljárások, lépések, cselekvések a közösen ismert, felvállalt és értékelt tradíció megértéséből (exegéziséből) származnak, amelyek jelentése csak a „beavatottak” számára érthető és értelmes – strukturális jellemvonása pedig a kollektív tudat folytonosságának a megteremtése, kiemelése: *a hasonlót befogadja (identitás), az eltérőt pedig kirekeszti (megkülönböztetés)* – a rítus szerepe éppen ez (Kottak, 1991), hogy egy varázstalanodott világban varázslatos kapcsolatot teremtsen a hasonlók között, megerősítse a közös kultúrát.

A futballban kifejezett és rítuszerűen megjelenített *világnézet* megmutatja kik is valójában az adott társadalmi csoportok tagjai (identitások), aláhúzza értékeiket (a követett céljaikat, kívánatosnak és követendőnek tekintett objektumaikat), vágyakat és ideálikat fogalmaz meg (siker, elismerés, pozitív énkép). A játékban kifejezett *étosz* szorosan kapcsolódik a verseny, a teljesítmény, a hatékonyság, a kooperáció, az igazságosság és méltányosság (fair play a pályán, de főleg azon kívül) normájához (Bromberger, 1995). A futballmeccs *az igazság, a szerencse, az igazságtalanság, a család napi rutinban játszott szerepére hívja fel a figyelmet*. Ezzel a foci – véli a francia sportszociológus – a közösségi-társadalmi élet két alapvetően fontos elemére világít rá: *a létbizonytalanságunkra* (akárcsak a pályán, amíg a játék tart, addig az életben is, amíg élünk, bármi megtörténhet), valamint *a sors kezében való törékenységek* (ahogy a legnagyobb sztár is megdicsőülhet vagy megszégyenülhet a közönség előtt, úgy a társadalmi életben is bárki esetében lehetséges nem csupán a siker, hanem a bukás is) (Bromberger, 1995: 310–311).

Bromberger alapján tehát elmondhatjuk, hogy a futballnak, mint társadalmi rítusnak *értékmegegyező, kollektív tudat-kialakító és szembeállító szerepe van*, olyan alkalmat és lehetőséget képez, ami során a társadalmi állapotokra a különböző nagycsoportok tagjai sokféle – számukra kedvező – olvasatot és értelmezést adhatnak *az ezennel megerősített kulturális minta keretei között*.

A foci tehát nevel és szocializál (is), bár látszólag csak szórakoztat...

FELHASZNÁLT IRODALOMJEGYZÉK

REFERENCES

1. Brehm, Sharon S. – Kassir, Saul M. (1990). *Social Psychology*. Boston: Houghton-Mifflin
2. Bromberger, Christian (1995). “Football as World-View and as Ritual”. *FCS*, 1995 (VI), p. 293–311.
3. Bromberger, Christian (2012). *Football as a Relevant Subject for Serious Study*. Conference Paper: Football Research in an Enlarged Europe Kickoff Conference. Agers
4. Coakley, Jay J. (1992). *Sport in Society: Issues and Controversies*. London: Kingston Press

9 Például a Magyarország–Románia 2012 márciusi EB-selejtező mérkőzés kapcsán aligha lehetett megkerülni arra a kérdésre adandó választ, hogy kinek szurkolunk? Függetlenül attól, hogy ki milyen mértékben érdeklődött a futball jelensége iránt.

5. Dubois, Paul. E. (1986). „The effect of Participation on Sport or the Value Orientation of Young Athletes”. *Sociological Sport Journal*. 1986 (3), p. 29–49.
6. FERRIS, Kerry – Stein, Jill (2008). *The Real World. An Introduction to Sociology*. New York-London: W. W. Norton&Company
7. Frey, James H. – Eitzen, Stanley, D. (1991). “Sport and Society”. *Annual Review of Sociology*, 1991 (17), p. 503–522.
8. Gavriluță, Cristina – Gavriluță, Nicu (2010). *Sociologia sportului. Teorii, metode, aplicații*. Iași: Polirom
9. Geertz, Clifford (2001). „Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalhoz”. In: Geertz, Clifford (2001) *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Könyvkiadó, p. 144–193.
10. Giddens, Anthony (1995). *Szociológia*. Budapest: Osiris
11. Giulianotti, Richard (2004). *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge: Polity Press
12. Goldblatt, David (2006). *The Ball is Round. A Global History of Football*. London: Penguin Books
13. Guttman, Allen (1978). *From Ritual to Record*. New York: Columbia University Press
14. Hollós, Marida (1992). *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest: ELTE-BTK
15. Holt, Richard (1989). *Sport and the British. A Modern History*. Oxford: Oxford University Press
16. Jackson, Philip (1968). *Life in Classrooms*. New York: Holt, Rinehart and Winston
17. Kew, Frank (1999). *Sport. Social Problems and Issues*. Oxford: Butterworth-Heinemann
18. Kottak, Conrad Philip (1991). *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York: McGraw Hill
19. Levi-Strauss, Claude (2001). *Strukturális antropológia*. Budapest: Osiris
20. Lewis, Jerry, M. (2009). *Sociology of Sport*. Wadsworth Publishing Company
21. Macionis, John, J. (2004). *Social Problems*. New York: Prentice Hall
22. Marsh, P.-Rosser, E.-Harre, R. (1978). *The rules of disorder*. London: Routledge and Kegan Paul
23. Mauss, Marcel (2000). *Szociológia és antropológia*. Budapest: Osiris
24. Merton, Robert, K. (2002). *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris
25. Morris, Desmond (1981) *The Soccer Tribe*. London: Jonathan Cape
26. Nuttal, Mark (2008). “Arsarnerit: Inuit and the Heavenly Game of Football”. In: Turnbull, John – Satterlee, Thom – Raab, Alon (2008) (Eds.) *The Global Game: Writers on Soccer*. Bison Books, p. 274–282.
27. Péter, László (2010). „Ha kell, akkor meghalunk a pályán. A foci mint jelenség: a mai román labdarúgás, mint szimbólum és társadalmi rítus”. *Erdélyi Társadalom*, 2010 (1–2), p. 9–28.
28. Radnedge, Keir (2004). *The Complete Encyclopedia of Football*. London: Carlton Books
29. Vidacs, Bea (2009) *Egy szebb jövő képei – Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest: L’Hartmann Kiadó
30. Washington, Robert E. – Karen, David (2001). “Sport and Society”. *Annual Review of Sociology*, 2001 (27), p. 187–212.

31. Whannel, Gary (1995). "Sports stars, youth and morality in the print media." *Leisure: cultures, values and lifestyles*, p. 121–136.
32. Wilson, Jonathan (2006). *Behind the Curtain. Travels in Eastern European Football*. London: Orion.